

Рецензію
отримано 7.04.2023
Голова редакційної
ради ФФ 26.133.026
доц. Колесник О.С.

Голові спеціалізованої
вченої ради
ДФ 26.133.026
у Київському університеті
імені Бориса Грінченка
доктору філологічних наук,
професору кафедри германської філології
Факультету романо-германської філології
Колеснику Олександрові Сергійовичу

Рецензія

Видайчук Тетяни Леонідівни, кандидата філологічних наук, доцента, доцента кафедри української мови Факультету української філології, культури і мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка на дисертаційну роботу **Бойко Марії Іванівни «Функціонування української мови в освітньому просторі Донеччини початку ХХІ століття»**, подану до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія, галузь знань 03 Гуманітарні науки

1. Актуальність теми дослідження.

Прикладна соціолінгвістика як новий напрям досліджень, що вивчає емпіричний матеріал і створює теоретичні моделі його опису для розгляду соціальних і політичних проблем функціонування мови у суспільстві та запобігання будь-яким конфліктам *є надзвичайно актуальним*. Лінгвосоціологічний принцип аналізу мовних ситуацій дозволяє описати використання мови (мов), здійснити аналіз мовної політики держави, державного планування в освіті, мовного виховання громадян тощо.

Функціонування мови у сфері освіти – це об'єктивний показник її реального суспільного статусу та перспектив на майбутнє з точки зору комунікативної потужності, адже, за спостереженнями, соціолінгвістів зпоміж соціально-демографічних чинників, які впливають на мовну поведінку

особистості, визначальними є мова дитинства, тобто мова батьків і мова школи.

Відповідно, Бойко Марія Іванівна чітко окреслює основні наукові ідеї, які корелюються з логічно визначеною проблематикою дисертації та аплікуються на перспективи розвитку цього напрямку прикладного мовознавства. Окреслені та розв'язані дисертанткою питання об'єктивують особливості функціонування мови в закладах освіти на Донеччині, оприявнюють динаміку мовної політики, увиразнюють соціально-політичні та демографічні чинники розвитку двомовності в регіоні, проєктують стратегії та тактики підвищення комунікативної спроможності української мови у Донецькій області. Порухені питання українсько-російського білінгвізму в комунікативному просторі Східної України – абсолютно закономірне, логічне та на часі. Це визначено ще й тим, що повоєнна відбудова Донеччини і Луганщини вимагатиме продуманої інтеграції регіонів до освітнього, культурного та державного простору України, прогнозування перспектив розвитку мовної ситуації, формування окремих рекомендацій для напрацювання мовної політики. Отож *подана до захисту дисертація потрібна й актуальна.*

2. Наукова новизна результатів дисертації.

Дисертація Бойко Марії Іванівни є першою в українському лінгвістичному дискурсі спробою здійснення комплексного аналізу мовної ситуації в закладах шкільної та вищої освіти Донецької області у двох аспектах – через вивчення рівня лінгвістичної освіти стосовно української мови та через навчально-педагогічні функції мов (мови). Це дало можливість об'єктивно схарактеризувати типи мовної поведінки у білінгвальному середовищі. Отже, *новаторство рецензованої дисертації* полягає у вдалій апробації ефективного комплексного соціолінгвістичного аналізу проблеми білінгвізму, мовної ситуації та мовної поведінки в освітньому просторі.

3. Теоретичне та практичне значення результатів дисертації.

У *теоретичному* плані дисертаційна робота Бойко Марії Іванівни вирізняється обґрунтуванням методології комплексного аналізу мовної ситуації в освітньому просторі Донеччини початку ХХІ століття за кількома параметрами водночас – кількісними, якісними і оцінними. Таку методологію можна застосувати для відстеження мовної ситуації в інших регіонах України і не лише в закладах освіти, а для вивчення мовного середовища у цілому.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що їх можна системно використовувати в розробці фундаментальних і спеціальних курсів із соціолінгвістики, історії мови, загального мовознавства, лінгводидактики. Переконлива джерельна база, зібрана і представлена дисертанткою (нормативні документи, цільове анкетування, матеріали масових статистичних опитувань) може бути основою для соціолінгвістичних проєктів, присвячених аналізу стану і статусу української мови у сучасному комунікативному просторі, підвищенні її комунікативних потужностей і державних позицій.

4. *Наукова обґрунтованість результатів дослідження* базується на належному аналізі й творчому використанні положень і висновків, сформульованих у матеріали масових статистичних опитувань (дослідження Інституту соціології НАН України та опитувальної мережі фірми «Социс»; опитування в рамках проєкту Kantar TNS Online Track; загальнонаціональна розвідка, організована Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучерева спільно з соціологічною службою Центру Разумкова; всеукраїнське соціологічне опитування населення Центру «Соціальний моніторинг»; всеукраїнське опитування «Думки і погляди населення України» Київського міжнародного інституту соціології) – понад 3000 респондентів.

Одержанню *достовірних результатів* сприяв і належний аналіз відповідної джерельної бази, серед яких монографії, дисертації, публікації у

періодичних виданнях, матеріали наукових конференцій вітчизняних та зарубіжних авторів.

Наукові положення, висновки дослідження оцінюємо як теоретично, методично й емпірично обґрунтовані та достовірні.

5. Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння методологією.

Дисертація Бойко Марії Іванівни є однією з тих наукових праць, які, безперечно, повною мірою сприятимуть розв'язанню складних питань, пов'язаних з впливом російської мови на українську та роллю освіти в національній консолідації України. Робота містить авторський погляд на причини зниження престижу української мови на Донеччині, нівелювання її державного статусу, звуження сфер функціонування. Це виявляється і в оволодінні термінологічним апаратом, і в орієнтації в мовному законодавстві, й у визначенні соціально-політичних і демографічних чинників появи та розвитку двомовності аналізованого регіону, й у формулюванні тактик і стратегій підвищення комунікативної потужності мови у Східній Україні.

Відзначимо багатовекторну предметність опрацьованої Бойко Марією Іванівною наукової літератури, яка стала ґрунтовною теоретичною підосновою дисертаційного аналізу (243 різножанрові наукові та аналітичні праці). Це дозволило дисертантці окреслити актуальні ідеї та проблемні питання сучасної соціолінгвістики. Йдеться, передусім, про логічне впорядкування та часткове уточнення лінгвістичної термінологічної та понятійної баз, чітко скорелювати об'єкт з предметом дослідження. Так, зокрема, термін *мовна ситуація* тлумачиться дисертанткою у широкому і вузькому значенні (п.1.1. с.31–32), але в результаті дослідницьку перевагу віддано комплексному аналізу мовних ситуацій як такому, що не часто застосовується науковцями (п.1.1. с.34); вправно обрано і критерії оцінки мовної ситуації.

Соціолінгвістичні методи виважено застосовані у дисертації для вивчення двомовності, її генетики, для встановлення особливостей мовної поведінки здобувачів загальної середньої освіти та вищої освіти. Польові дослідження (анкетування, експертні опитування, спостереження) при цьому узгоджені з соціальними параметрами. Застосована методологія дозволила Бойко Марії Іванівні дійти до обґрунтованих та об'єктивних висновків, а математично-статистичні підрахунки сприяли унаочненню результатів дослідження у вигляді таблиць, що вміщені у додатках (с.253–257).

6. Апробація результатів дослідження.

Отримані результати дослідження висвітлено у 18 наукових публікаціях, з-поміж яких 1 – у періодичному науковому виданні, проіндексованому базі даних Web of Science Core Collection, 5 – у наукових виданнях, включених на дату опублікування до переліку наукових фахових видань України, 12 – у збірниках тез доповідей за матеріалами конференцій.

Усі публікації Бойко Марії Іванівни, їх авторитетна і фахова апробація під час виступів на наукових конференціях (м. Кривий Ріг, м. Київ, м. Полтава, м. Рівне, м. Чернігів, м. Львів, М. Берлін, м. Мелітополь – у 2018-2022 рр.) відбивають визначені автором ідеї, проаналізований матеріал і висновки.

7. Структура та зміст дисертації.

Здобувачка структурує свою працю відповідно до встановлених вимог побудови дисертації. Зокрема у вступній частині, окрім актуальності, чітко формулює мету, завдання, правильно визначає предмет і об'єкт дослідження, окреслює джерельну базу, частина якої уводиться у науковий обіг уперше, а іншою частиною є матеріали самостійно проведеного опитування школярів і студентів. Авторську концепцію побудови дослідження вияскравлює логічно та вмотивовано сформульована наукова новизна, яка дає змогу зрозуміти, що дисертація міститиме чіткий алгоритм розв'язання поставлених завдань.

Не порушує традицій структурування праць дисертаційного жанру перший розділ, де знаходимо відповіді на низку проблемних питань. Передовсім ідеться про дослідження мовної ситуації (п.1.1. с. 27–33), значну увагу приділено багатовекторному поняттю «білінгвізм» (п.1.4. с. 57–70), особливостям утворення і функціонування освітнього простору в умовах білінгвізму і глобалізації (п.1.5. с. 71–80).

У другому розділі належно схарактеризовано історію формування мовного середовища Донеччини, мовне законодавство і проблеми мовної політики регіону, представлено ґрунтовний аналіз динаміки мовної ситуації наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Розуміючи усю складність мовної ситуації Східних регіонів України, Бойко Марія Іванівна пропонує свою стратегію, на основі світового досвіду розв'язання мовних проблем.

Третій розділ представляє аналіз мовної ситуації в освітньому просторі крізь призму мовної поведінки здобувачів освіти Донеччини. Подані результати цільового анкетування учнів 9–11 класів, студентів I–IV курсів, проведеного здобувачем протягом 2019–2020 років у Слов'янську, Бахмуті, Покровську та Маріуполі. Визначено білінгвальні та суржикові параметри мовної ситуації Донецької області початку ХХІ століття та її найближчі перспективи, якими їх бачить автор.

Загальні висновки об'єктивно ґрунтуються на результатах дослідження, викладених у розділах, і своєю чергою, поширюють їх зміст і вагу в контексті висунутих автором положень.

Робота істотно виграє завдяки чисельним таблицям, діаграмам та додаткам, які покращують візуальне сприйняття матеріалу й певних положень дисертації.

8. Дотримання академічної доброчесності.

Висловлені у дисертації положення та ідеї є самостійними, оригінальними і добре продуманими. Аналіз тексту дисертації дозволяє

констатувати *дотримання здобувачкою вимог академічної доброчесності* у повному обсязі.

9. Дискусійні положення дисертації та зауваження.

Дисертаційна праця Бойко Марії Іванівни позначена системним підходом і послідовністю щодо наукових інтерпретацій аналізованих явищ у функціонуванні української мови в освітньому просторі Донеччини початку ХХІ століття. Дисертація дудить думку, спонукає до дискусії, проте, на наш погляд, певні положення потребують уточнень і пояснень.

1. Глибока обізнаність зі значною кількістю класифікаційних схем стосовно білінгвізму, безперечно, свідчить про належну теоретичну підготовку дисертантки (с. 60–71), водночас цей уривок дисертації позбавлений критичного осмислення теоретичного матеріалу й висловлення власної позиції, що, поза сумнівом, употужнило б працю та її концепцію. Своє ставлення до висунутих наукових теорій Бойко Марія Іванівна висловила в одному абзаці: «В останні десятиліття зарубіжні та українські мовознавці працюють над вивченням білінгвізму. Окрім того, українсько-російська двомовність стала одним із основних об'єктів соціолінгвістичних досліджень вітчизняних дослідників, оскільки в Україні функціонують різноманітні форми як симетричного, так і асиметричного білінгвізму залежно від регіональних та соціокультурних умов уживання двох мов і характеру комунікативних ситуацій» (с.70–71) та дещо розширила тлумачення білінгвізму з урахуванням комунікативного підходу в висновку до першого розділу: «Узагальнюючи дефініції лінгвістів, можемо сказати, білінгвізм – це здатність спілкуватися двома мовами в умовах взаємовпливу різних культур та використовувати обидві мови відповідно до комунікативних ситуацій» (с. 84). Логіка викладу, на нашу думку, потребувала увиразнення особливостей білінгвізму саме в освітньому просторі через призму навчально-педагогічних функцій мов (мови). Тому дещо суперечливими один одному є висновкові судження до першого розділу: «Вивчення дисциплін на

білінгвальній основі допомагає школярам і студентам отримати доступ до інформації з різних дисциплін, а також збільшує шанси конкурувати на загальноєвропейському та світовому ринку» (с. 84), «У закладах середньої та вищої освіти педагогічні працівники підтримують вивчення мов міжнародного значення, оскільки згідно з положеннями Болонської декларації студенти та викладачі мають володіти іноземною мовою» (с. 84) (*російська не втратила статусу міжнародної – Тетяна Видайчук*), «Віддавна відомо, білінгвізм позитивно впливає на пам'ять, швидкість реакції, розвиває вміння критично аналізувати явища дійсності. Існування одночасно двох мовних систем сприяє виробленню гнучкості мислення та інтелектуальної активності» (с. 85), «Небезпека втрати територіальної цілісності завжди простежується в країні, де наявна двомовність. Розповсюдження білінгвізму в межах однієї держави спричиняє конфлікт між двома мовами, а, відповідно, й двома культурами» (с. 85).

2. У підрозділі 3.2. дисертації Бойко Марія Іванівна характеризує суржик в аспекті мовної ситуації Донеччини, зокрема в освітньому просторі. При цьому не акцентує увагу на діалектному мовленні, яке також формує мовну особистість та її мовну поведінку. Відтак роль діалектного мовлення не встановлена. Щоправда, завдання тут не просте, бо діалектному мовленню регіону властиві інтерферентні риси російської мови. Не всі українсько-російські поєднання у цьому регіоні є суржилом, як не всі є діалектом. В історії української мови чітко визначені особливості південно-східного наріччя і його степових говірок, а у соціолінгвістиці чітко виписані ознаки суржикового мовлення. У дослідженні, на жаль, спостерігається ототожнення діалекту та суржику.

3. Аналізуючи соціологічні дані цільового дослідження «Етнічні групи України», проведеного у жовтні 2003 року соціологічним факультетом КНУ імені Тараса Шевченка (с.39–44), дисертантка покликається не на самі результати дослідження, а на монографію «Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом» (Київ, 2008).

Результати опитування в рамках проекту Kantar TNS Online Track (с. 44–47), дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучерева спільно з соціологічною службою Центру Разумкова (с. 48–49), Центру «Соціальний моніторинг» (с. 50), Київського міжнародного інституту соціології (с. 50), показники Департаменту освіти і науки Донецької області (с. 109), дані МОН України про кількість шкіл з українською мовою навчання у 2019/2020 та 2020/2021 навчальних роках (с. 111–112) не містять належної афіляції до джерел інформації.

Звісно, це не впливає на позитивну оцінку фрагментів роботи з аналізом соціологічних досліджень. Загалом це засвідчує, що дисертантка вільно оперує інформацією, поданою у дотичних за проблематикою напрацюваннях.

4. У дисертації наявна неуніфікованість етноніма *роми* (с. 41, с. 42, с.43) / *цигани* (с. 153) та назви мови цього етносу – *ромська* (с. 155, с. 156, с. 158) / *циганська* (с. 156, с. 157, с. 158).

Висловлюючи коментарі та зауваження, розуміємо, що кожен дослідник має право на відстоювання власних переконань, тому сподіваємося на плідну дискусію.

10. Загальна оцінка дисертації.

Незважаючи на висловлені дискусійні положення та зауваження, варто наголосити на високому теоретичному та методологічному рівнях рецензованої праці, на її безсумнівній актуальності для сучасного прикладного мовознавства, науковій новизні та практичному значенні. Дисертація Бойко Марії Іванівни повністю відповідає вимогам МОН України до наукових праць дослідницького жанру.

Дисертація «*Функціонування української мови в освітньому просторі Донеччини початку XXI століття*» є завершеною науковою працею, у якій її авторкою, *Бойко Марією Іванівною*, отримані нові науково обґрунтовані результати.

Дисертаційна робота відповідає вимогам п. 6-9 Постанови Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 № 44 «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (зі змінами) та наказу Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 «Про затвердження вимог до оформлення дисертації», а її автор **Бойко Марія Іванівна** заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія.

Рецензент:

доцент кафедри української мови
Факультету української філології,
культури і мистецтва
Київського університету
імені Бориса Грінченка,
кандидат філологічних наук,
доцент

Тетяна ВИДАЙЧУК

